

Горький Максим

Біографія

ГОРЬКИЙ, Максим (Горький, Максим; автонім: Пешков, Олексій Максимович — 28.03.1868, м. Нижній Новгород, тепер — Горький — 18.06.1939, Горки під Москвою) — російський письменник.

Олексій Максимович Пешков, який обрав собі літературний псевдонім Максим Горький, є однією із найсуперечливіших постатей у російській літературі 1-ої пол. XX ст. Талановитий письменник, гідний продовжувач кращих традицій російської літератури XIX ст., мислитель-мораліст, який завжди і скрізь поставав на захист Людини, виявився жертвою власних романтичних ілюзій, співцем і гвинтиком страшної машини ідеологічного терору, яка, зрештою, знищила і його самого.

Горький народився 28 березня (за новим стилем) 1868 р. в Нижньому Новгороді в родині столяра-червонодеревника Максима Пешкова. Після смерті батька виховувався в родині свого діда, який мав власну фарбувальню. Початкову освіту Олексія склали два класи училища, яке він не зміг закінчити через нестачу коштів. Відтоді майбутній письменник, за його власним зізнанням, змушений був "піти в люди", заробляючи на прожиток нелегкою працею. Спочатку він прислужувався у крамниці, згодом найнявся до кресляра, мив посуд на пароплаві, працював в іконописній майстерні. Влітку 1884 р. Горький спробував вступити у Казанський університет, але замість навчання "університетами" для нього стало життя, важка боротьба за існування. Почалися роки складних поневірянь, під час яких Горький змінив десятки професій, пережив кілька важких духовних криз, відкрив для себе світ літератури, зблизився із революційно-народницьким рухом. Уже тоді його роздуми про сенс життя не були позбавлені внутрішніх суперечностей, що навіть підштовхнуло його у 1887 р. до спроби самогубства. У записці, яка, на щастя, не стала посмертною, він написав: "У моїй смерті прошу вважати винним німецького поета Гайне, який вигадав зубний біль у серці..." Після револьверного пострілу Горький залишився жити, але поранення спровокувало сухоти, на які він страждатиме все життя. У 1888—1889 і 1891—1898 рр. Горький мандрує Російською імперією (Поволжя, Ясна Поляна, Москва, Дон, Україна, південна Бессарабія, Крим, Кавказ). До цих мандрівок, за словами самого письменника, його спонукало "бажання бачити — де я живу, що за люди навколо мене". У 1889 році Горький був уперше заарештований поліцією, а після звільнення перебував під наглядом. На цей же період припадає і початок його творчої діяльності. Перша літературна публікація Горького відбулася в газеті "Волзький вісник" 26 січня 1885 року. Це був мелодраматичний вірш про смерть дівчини, котру проти волі видали заміж і вона наклала на себе руки.

У 1889 р. відбулася зустріч Горького з відомим російським письменником В. Короленком, якому він показав свою поему "Пісня старого дуба ". Незважаючи на негативні відгуки на ці перші спроби, Горький продовжував писати і вже у 90-х роках

XIX ст. став одним із найзначніших російських письменників. У 1892 році вийшло друком оповідання Горького "Макар Чудра". Ним і прийнято датувати початок першого (раннього) періоду творчості письменника, який умовно тривав до 1899 р. Невеликі оповідання, що ввійшли у 2-томну збірку "Нариси й оповідання" (1898), принесли йому шалену популярність не лише в Росії, а й у Європі (з 1896 по 1904 рр. критична література про Горького налічувала понад 1860 назв, а за свідченнями сучасників письменника, його успіх перевершив популярність Л. Толстого і Ф. Достоевського). Рання творчість водночас є і найдовершенішою частиною творчого спадку Горького. Вона, як вважають, у найбільш сконцентрованій формі відобразила літературні модерністські віяння епохи і духовні та філософські пошуки самого письменника.

Філософську основу поглядів Горького цього періоду складає пошук нового гуманістичного світогляду, який, на думку письменника, повинен вивести людину зі стану глибокої духовної кризи, яка охопила суспільство на межі століть, проявивши себе в запереченні традиційної моралі та кризі людяності. Вихід Горького убачав у формуванні активної позиції самої людини, в оперті на народні моральні первні, які корегують похибки цивілізації. У філософській позиції Горького цього часу багато спільного з Ф. Ніцше. Обидва вони ставили людину вище від Бога, в обох простежуються елементи бунтарства, нігілізму. Втім, на відміну від Ніцше, Горький ішов не від Людини, а до неї, намагався морально виправдати нігілістичне бунтарство своїх героїв, відшукати у ньому паростки природного гуманізму. Внутрішній трагізм духовних пошуків письменника полягав у тому, що, шукаючи шляхи подолання крайнього суб'єктивного індивідуалізму Ніцше, він прийшов до теорії колективного, "общинного" індивідуалізму.

Основна тема ранньої творчості Горького — це пошук Людини ("У наші дні, — писав він, — дуже багато людей, але немає Людини"), моральних засад, які визначатимуть вартість наслідування ідеал людської особистості. У своїх ранніх оповіданнях письменник поєднав елементи реалізму (соціальна критика дійсності, прагнення до типізації) з прийомами романтичної поетики: екзотичні образи (босяки, цигани, контрабандисти, міфологічні й алегоричні постаті) та пейзажі, незвичайні і навіть екстремальні ситуації, що надають творам фабульної гостроти; чітка символіка, споріднена з міфологічними образами та сюжетами, орієнтація на фольклорні жанри (легенда, казка, пісня).

У площині проблематики художнє новаторство Горького найвиразніше проявилось у розробці нового типу героя — з активною, життєствердною позицією, із "сонцем у крові", сильного, гордого і красивого, здатного "зміцнити волю людини до життя, збудити в ній бунт проти дійсності...". Ця своєрідна "боротьба за людину", за її моральне самоствердження складає основний конфлікт. Вона присутня практично в усіх ранніх творах письменника.

Творчий шлях Горького прийнято розглядати із оповідання "Макар Чудра" (1892). Воно відкриває у прозі письменника цикл творів, художню основу яких становить поетика неоромантизму, а зміст спрямований на розкриття рис і моральних засад, що визначають характер "справжньої" людини. Крім "Макара Чудри", до цього циклу

входять оповідання та вірші у прозі, зокрема "Стара Ізергіль", "Пісня про Сокола", "Пісня про Буревісника" та ін.

У композиційному плані "Макар Чудра" — оповідання в оповіданні. Вмонтовану в оповідь бувальщину про романтичне кохання розповідає старий циган Макар Чудра. Героями його оповіді є красуня Рада, донька солдата Данила, який пристав до циганського табору, і молодий циган Лойко Зобар. І Рада, і Лойко понад усе цінують почуття власної незалежності, вони горді і вільні, зі "сонцем у крові". Вони кохають одне одного, але коли Рада ставить Лойко умову поступитися його поняттями про чоловічу гідність і честь, визнати зверхність її волі, Лойко воліє радше прийняти смерть. Він вбиває Радку і сам гине від руки її батька. Таким же гордим і незалежним постає у творі й оповідач Макар Чудра, який рішуче повстає проти будь-яких посягань на свободу людини.

Оповідання "Стара Ізергіль" ("Старуха Изергиль", 1894) продовжує цикл романтичних творів раннього Горького. Головна героїня оповідання — стара молдаванка Ізергіль, котра розповідає історію свого нелегкого життя, увиразнюючи її двома легендами, які в алегоричній формі розкривають полеміку письменника з філософією Ф. Ніцше. Головний герой першої легенди, що втілює образ ніцшеанської "Надлюдини", — Ларра, син жінки й орла. Він убиває дівчину, яка відмовила йому у коханні, через що люди проганяють його, вважаючи, що вічна самотність буде для нього найжахливішим із можливих покарань. Герой іншої легенди — Данко. У критичний для свого народу момент він вириває з грудей власне серце, яким освітлює дорогу посеред темного лісу. Це допомагає знайти вихід із лісової гущавини, але люди швидко забувають про подвиг Данко, який урятував їх від загибелі ціною власного життя.

Життєва філософія Ізергіль перебуває немовби посередині цих двох світоглядних позицій. Тому й композиційно її життєва історія розміщена між двома легендами. Основним змістом життя Ізергіль було кохання — спочатку до рибалки, потім — до розбійника-гуцула, до турка — господаря гарему і його сина, до ченця-поляка.

Одним із найбільш резонансних творів Горького романтичного циклу став його знаменитий вірш у прозі "Пісня про Буревісника" ("Песня о Буревестнике", 1901). "Пісню про Буревісника" він написав у Нижньому Новгороді 12 березня 1901 р., де Горький проводив революційну пропаганду серед студентів і робітників. "Пісня" викликала бурю захоплення у колах революційно налаштованої молоді, перетворившись у своєрідний гімн революції. Царська цензура заборонила і "Пісню", і журнал "Жизнь", у якому вона була опублікована. Утім, проблематика твору не така вже й однозначна, як це намагалися потрактувати більшовицькі ідеологи. Попри пов'язування з її ідейною спрямованістю революційний пафос, твір, враховуючи особливості світогляду раннього Горького, можна тлумачити і в інших смислових зв'язках (горьківське бачення справжньої людини, її бунтарство проти духовної заскорузлості світу). Звідси впливає й алегоризм образів "Пісні", які зображені за принципом контрасту: на одному полюсі — ідеал духовно піднесеної особистості

(Буревісник), а на іншому — налякані життєвими бурями люди, втілені в образах чайок, гагар, пінгвінів. Цікавою деталлю, що характеризує образ Буревісника, є порівняння його з демоном, в чому можна бачити приховане відлуння ніцшеанських ідей про Надлюдину, яка повстає проти Бога. Ознаки неоромантизму у творі такі: алегорична основа, загострений емоційний пафос, виняткова особистість у центрі зображення, винятковість умов, у яких вона зображена, підкресленість героїчного первня тощо.

Приблизно з середини 90-х рр. XIX ст. Горький розпочав писати цикл оповідань про т. зв. "босяків" (зłodіїв, п'яниць, жебраків, повій тощо). Письменник вважав, що вони — соціально знедолені, але не пригнічені духом, морально багаті люди, вихідці із суспільних низів, які увібрали в себе кращі риси народу, його психологію та світогляд. "Босяки були для мене, — писав Горький, — "незвичайними людьми"... вони не жадібні, не душать одне одного, не прагнуть до збагачення... Мене дуже приваблювало в них те, що вони не скаржились на своє існування.., а про пристойне життя "обивателів" говорили насмішливо, іронічно, але зовсім не з почуття заздрості, а немовби із гордості, із усвідомлення, що живуть вони бідно, а все ж вони кращі від тих, хто живе забезпечено".

До циклу "босяцьких" оповідань увійшли такі твори: "Ємельян Пілай", "Дід Артем і Льоня", "Жебрачка", "Якось восени", "Коновалов", "Колишні люди" та інші. Одне з найкращих оповідань "босяцького" циклу, в якому описується історія трагічного життя одного з типових босяків кінця XIX ст., — "Коновалов" (1897). Розповідь ведеться від імені хлопчини Максима — підручного Коновалова у пекарні, де вони разом працюють на господаря. Коновалов — майстер-"золоті руки". Крім того, він — "стихійний" філософ, людина, яка замислюється над життям, намагається знайти пояснення всім негараздам, віднайти свою "точку рівноваги", але йому це так і не вдається.

Коновалов — людина з високими моральними якостями, наділена багатою, здатною до співпереживання душею. Він намагається допомогти колишній коханці-повії звільнитися з лещат проституції, з повагою ставиться до людей, але його духовним пошукам бракує моральної твердості. "Іржа розгубленості перед життям і отрута роздумів над ним, — як зауважує оповідач, — роз'їдали його могутню постать, народжену, на нещастя, з добрим серцем. Таких "замислених" людей багато в російському житті, і всі вони дуже нещасні, бо тягар їхніх дум побільшений сліпотю їхнього розуму". Тому Коновалов спивається, мандрує по країні у пошуках роботи, робить спробу навіть нелегально перейти кордон і, зрештою, потрапивши до в'язниці, з відчаєм перед життям, яке, як він гадає, не склалося, вдається до самогубства.

На 90-і роки припадає і знайомство Горького з Україною. Уже його перше оповідання "Макар Чудра" було навіяне враженнями від мандрівки Україною в 1891 р. Українські враження або український матеріал покладені в основу багатьох творів письменника — "Стара Ізергіль", "Челкаш", "Ємельян Пиляй", "Коновалов", "Мій супутник", "На Чунгулі", "Волоська легенда" та ін. У 1891 р. письменник уперше відвідав Київ, а, згодом кілька разів приїжджав на літній відпочинок у село Мануйлівку

на Полтавщині. Тут він познайомився не лише з побутом та звичаями українського народу, а й із його літературою. В одному із листів, написаних у Мануйлівці, він зізнався: "Вперше я читав Шевченка ще юнаком, у Казані, наприкінці 80-х років... Потім, влітку 97 і 98-го років, коли жив у Мануйлівці... я читав Шевченка українською мовою селянам... Вірші Шевченка взагалі дуже мені сподобались... Дуже хотілося б видати Гулака-Артемовського, Основ'яненка, Котляревського — особливо!"

У 1889 р., перебуваючи на лікуванні у Ялті, Горький познайомився з А. Чеховим, О. Купріним, І. Буніним, а наступного року у Москві зустрівся з Л. Толстим. Тоді ж Горький почав брати активну участь у революційному русі, його кілька разів арештовувала поліція. Загрози нових арештів змусили його в 1906 р. емігрувати (Німеччина, Франція, Америка, Італія). Революційні події 1905 р. Горький зустрів схвально. Водночас його оцінка цих подій не позбавлена внутрішніх коливань і скепсису в тому плані, чи не стане революція стихійною силою, що змете все на своєму шляху. Сумніви письменника відобразились у його тогочасній публіцистиці: "Сповідь", "Про цинізм", "Руйнування особистості". У 1913 р. Горький повернувся в Росію. Більшовицьку революцію 1917 р. він підтримав, але його власна політична позиція щодо неї була далеко неоднозначною. У своїй тогочасній публіцистиці ("Революція і культура" та "Несвоєчасні думки") Горький засудив насилля та жорстокість і висловив свій скептицизм щодо перспектив соціально-історичного розвитку, накреслених більшовицькою партією: "Найбільше мене вражає те, що революція не має ознак духовного відродження людини"; "Під час погромів людей вбивають, як вовків, поступово привчаючи до спокійного знищення ближнього".

У 1921 р. Горький знову залишив Росію і сім наступних років жив в Італії, Франції, Німеччині, де намагався осмислити зміни, які відбувалися на його батьківщині. У 1928 р. він повернувся у Росію, де співпрацював з урядом більшовиків. У країні сталінізму письменник активно займався літературною та культурно-просвітницькою діяльністю. У 1934 р. на I з'їзді радянських письменників його проголосили засновником соціалістичного реалізму — методу, який, на думку тогочасних ідеологів від культури, повинен був об'єднати всіх митців радянської епохи. Від Горького намагалися приховувати істинні масштаби сталінських репресій, водночас саме йому належить відомий вислів: "Якщо ворог не скоряється — його знищують", який став основним гаслом сталінської політики. В останні роки життя письменник важко хворів на сухоти, а 18 червня 1936 року помер. За однією із версій, його могли отруїти, оскільки Сталін побоювався, що Горький може відкрито виступити проти політики репресій і це набуде міжнародного розголосу.

Письменницька доля Горького трагічна. Засуджений більшістю літераторів еміграції, у СРСР він ще за життя був проголошений класиком і вважався засновником та ідейним натхненником соціалістичного реалізму. Після смерті Горького тривалий час вважали неперевершеним генієм, "хрестоматійним" літературним взірцем, а у пострадянську епоху намагалися проголосити бездарністю та нікчемою. Втім, справжня світоглядна та ідейна позиція Горького була далекою від нав'язуваного йому

ідеологічного схематизму та однолінійності, хоча вона й не позбавлена внутрішніх суперечностей та ідейних викривлень, а художня цінність написаного ним визнавалася беззаперечною навіть його ідейними супротивниками.

У творчості Горького першої третини ХХ ст. виділяють два періоди. Перший, який охоплює 1899 — 1912 роки, вважається найбільш тенденційним і політично заангажованим, оскільки він пов'язаний з революційною ідеологією. У цей час були створені соціальні романи та повісті "Фома Гордеев" (1899), "Троє" (1900-1901), "Маты" (1907), "Сповідь" (1908), "Містечко Окурів" (1910), "Життя Матвія Кожем'якіна" (1911).

Усі ці твори, за словами одного з сучасних письменників-критиків, "змальовують широку картину російського провінційного життя — з усім його безглуздом варварством, брудом і невіглаством, де лише окремі особистості намагаються збагнути "сенса життя", вирватися з драговини і вказати темним та пригніченим масам світлий шлях". На цей же період припадає й розквіт драматургії Горького, у якій зазвичай порушується та ж проблематика, що й у його прозі ("Міщани", 1901; "На дні", 1902; "Дачники", 1904; "Діти сонця", 1905; "Вороги", 1907 та ін.).

1913 — 1936 рр. — це другий період творчості Горького, який в основному охоплює автобіографічні твори та спогади (автобіографічна трилогія "Дитинство", 1913; "В людях", 1915; "Мої університети", 1923; роман "Діло Артамонових", 1925; епопея "Життя Кліма Самгіна", 1926-1936 та ін.). У творчості Горького першої третини ХІХ ст., як і раніше, провідною темою залишається тема гуманізму, пошуків духовних засад, що визначають гуманістичний ідеал, "моральне обличчя" "справжньої" Людини. Але загальна ідейна тональність цих пошуків дещо змінюється. З одного боку, це проявляється у посиленні моралізаторських тенденцій, які особливо чітко виявляють себе у драматургії Горького, а з іншого боку — у прозі більш явно і неоднозначно окреслюються його політичні симпатії і пріоритети, які, фактично, прямо впливають із гасел та ідеології тогочасного зразка. Змінюються і художні орієнтири Горького: у його поезії починає домінувати реалістичний метод, який суттєво потісняє романтичні прийоми ранньої творчості.

Найприкметнішими у контексті загальної ідейної та художньої еволюції Горького першої третини ХХ ст. є його драма "На дні" і роман "Мати". "На дні" ("На дне", 1902) — п'єса, яка за жанром є соціально-філософською драмою, становить вершину драматургії Горького. Тематично вона поєднана з його прозою 90-х років і завершує у творчості письменника цикл творів про "босяків". "Вона стала підсумком моїх майже двадцятилітніх спостережень над світом "колишніх людей", — писав пізніше сам Горький. Дія відбувається "на дні", як метафорично названий у драмі притулок для бездомних, у якому зібралися представники різноманітних соціальних прошарків тогочасної Росії. Усі вони відрізняються за віком, характерами, професіями, кожен із них з різних причин потрапив на "дно" життя, але всіх їх об'єднує почуття власної соціальної неповноцінності та ілюзорна віра у те, що, зрештою, їм вдасться вирватись із в'язниці, з якою асоціюється для них життя у притулку.

У романі "Мати" ("Мать", 1907-1908) Горький змальовує неухильне зростання в

народних масах революційної свідомості. Усі ланки цього процесу показані передусім у зв'язку з його головними героями — Нілівною (Пелагеею Нілівною Власовою) і її сином Павлом. Павло — фабричний робітник, доля якого спочатку є типовою для людей його кола і професії. У юнакові зріє соціальний протест, але наслідком є лише пияцтво і агресивна поведінка. Зустріч із більшовицьким підпіллям рішуче змінює свідомість Павла. З часом він стає професійним революціонером, а після арешту за вироком суду має бути висланий до Сибіру. Аналогічну еволюцію проходить і його мати Нілівна, яка із затурканої життям, слабкої жінки перетворюється у вольового і мужнього революціонера, свідомого борця із соціальною несправедливістю.

Цей роман визнають найбільш тенденційним і в художньому плані доволі слабким твором Горького. Життя і творчість Горького тісно пов'язані з Україною. Вперше Горький побував в Україні у 1891 р., відвідав могилу Т. Шевченка в Каневі. У 1897 р. жив у с. Мануйлівка, що на Полтавщині, де організував хор і самодіяльний український театр. Удруге приїздив сюди у 1900 р. Згодом бував в Одесі, Києві, Харкові. Дружив із М. Коцюбинським. Пропагував і сприяв виданню творів українських письменників.

Твори Горького українською мовою перекладали В. Щурат, В. Гнатюк, В. Бобинський, А. Головка, П. Панч, С. Скляренко та ін. Спогади про зустрічі й творче спілкування з Горьким залишили П. Тичина, М. Рильський, А. Кримський, П. Панч, С. Тудор, О. Копиленко та ін. Життя і творчість Горького досліджували О. Білецький, Н. Крутікова, Є. Шабліовський, Є. Кирилюк, М. Пархоменко, П. Колесник та ін. українські літературознавці. П'єси Горького йдуть на сценах України. На Київській кіностудії у 1955 р. за романом "Мати", а в 1957 — за оповіданням "Мальва" знято однойменні фільми. За поемою "Дівчина і Смерть" композитор Г. Жуковський створив однойменний балет (пост. 1971). У с. Мануйлівка Полтавської області було відкрито музей письменника.

В. Назарець